

Особливості прояву гуманізму школярів у процесі навчально-пізнавальної діяльності // Вісник Черкаського університету. Серія “Педагогічні науки” / гол. ред. А. І. Кузьмінський. – Черкаси, 2013. – № 10(263). – 148 с. – С. 132-137. (0,6 др. арк).

УДК 37.034:371.31

В. М. Тихонович

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ГУМАНІЗМУ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлені особливості прояву гуманізму школярів у навчально-пізнавальній діяльності та подана їх характеристика. Доведено, що ці особливості визначаються специфікою навчання (управління діяльністю школярів учителем, систематичність, опосередкованість формування мотивації діяльності). Гуманізм школярів у навчально-пізнавальній діяльності знаходить вираження в: оволодінні знаннями й розумінні сутності гуманних взаємовідносин, моральних умінь і звичках, прояві знань і вмінь у поведінці, самооцінці вчинків.

Ключові слова: гуманізм, взаємовідносини, взаємодія, самовиховання, допомога, мотивація, навчально-пізнавальна діяльність.

В статье раскрыты особенности проявления гуманизма школьников в учебно-познавательной деятельности и подана их характеристика. Доказано, что эти особенности определяются спецификой обучения (управление деятельностью школьников учителем, систематичность, опосредованность формирования мотивации деятельности). Гуманизм школьников в учебно-познавательной деятельности находит выражение в: овладении знаниями и пониманием сущности гуманных взаимоотношений, моральных умениях и привычках, проявлении знаний и умений в поведении, самооценке поступков.

Ключевые слова: гуманизм, взаимоотношения, взаимодействие, самовоспитание, помощь, мотивация, учебно-познавательная деятельность.

The article enlightens the peculiarities of the expression of humanism among schoolchildren in the process of studying-cognitive activity, also it gives their

characteristics. The author proves that these peculiarities are defined by the specificity of studying (managing, schoolchildren's activity by a teacher, systemic approach, basis of the formation of activity motivation). Schoolchildren's humanism in studying-cognitive activity finds realization in mastering knowledge and comprehending the core of humanistic relations, moral skills and habits, in the expression of knowledge and skills in behavior and self-estimation of duds.

Key words: *humanism, relations, interaction, self-upbringing, help, motivation.*

Постановка проблеми. До основних проблем педагогіки, що вимагають постійної уваги, належить проблема гуманістичного виховання молодого покоління. Суспільне життя переконує, що без культивування таких цінностей, як доброта, повага, чуйність, справедливість, довіра, гідність, толерантність, альтруїзм, навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в нашій країні. Ці складові гуманності виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів, яка є основою гуманістичної культури людства.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні аспекти проблеми гуманістичного виховання знайшли відображення в роботах філософів, що визнавали цінність людини як особистості, відводили центральне місце розкриттю її гуманістичного потенціалу (М. Бердяєва, І. Ільїна, В. Соловйова, П. Флоренського та інших); психологів, роботи яких присвячені процесам та механізмам формування свідомості та діяльності людини, психологічному обґрунтуванню гуманістичного виховання (Л. Виготського, О. Леонтєва, А. Маслоу, К. Роджерса, С. Рубинштейна та інших); педагогів, які розглядають гуманістичне виховання як формування образу власного "Я" особистості, духовності, людяності (М. Алемаскіна, О. Бондаревської, М. Вейт, К. Гавриловець, Н. Кичатинової, Т. Коннікової, О. Линчук, Б. Лихачёва, К. Моніч, В. Серікова, А. Скіндера, Л. Соколової, І. Якиманської та інших).

Мета статті полягає у висвітленні особливостей прояву гуманізму школярів у процесі навчально-пізнавальної діяльності та їх характеристики.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття специфіки формування гуманних взаємовідносин школярів у навчально-пізнавальній діяльності необхідно визначити особливості, якими характеризується цей вид діяльності.

Пізнавальна діяльність школярів – це обов’язкова, систематично здійснювана діяльність, в основі якої лежить процес пізнання, тобто “...взаємодія суб’єкта й об’єкта, результатом якої є нове знання про світ”. Своєрідна пізнавальна діяльність, спрямована на засвоєння знань, умінь і навичок, вироблених людством, яка є працею учнів, – учіння. Навчально-пізнавальна діяльність виступає одним із видів діяльності школярів. У її процесі школярі набувають знань, умінь і навичок відносин з оточуючими.

Внутрішнє джерело пізнавальної діяльності – потреба в набутті нових знань, поглибленні наявних, осягнення духовних цінностей суспільства. Потреба в пізнанні пов’язані з мотивами учіння. Мотиви навчально-пізнавальної діяльності мають пізнавальну, соціальну, моральну (ставлення до людей, до діяльності, спілкування) спрямованість. Однією з форм вираження внутрішньої потреби в знаннях є пізнавальний інтерес, який забезпечує активність у навчальній діяльності школярів. Цей вид діяльності має передбачати постановку мети, що відповідає внутрішнім потребам особистості. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності характеризується специфічними особливостями. Так, учні можуть мати однакову мету – розв’язання будь-якого пізнавального завдання, але мотиви їх діяльності можуть бути різними: одні прагнуть здобути знання, інші – отримати схвалення вчителя, треті – цікавляться самою проблемою. Від характеру мотиву залежить сенс, який набуває діяльність учня, процес її виконання, а часто – і результат. Якщо учень навчається заради оцінок, без інтересу до своїх знань, то процес засвоєння буде вимагати від нього постійних зусиль, а знання виявляться недостатньо міцними й глибокими. Від мотиву діяльності значною мірою буде залежати й те, які якості особистості сформується в цій діяльності. Так, організована поведінка дітей, мотивом якої є побоювання покарання, формує в них негативне ставлення до навчання, негативні риси особистості; але ця ж поведінка, що здійснюється заради досягнення значущих для самих дітей цілей,

формує в них позитивні якості. Особливо важливе значення мають моральні мотиви діяльності. Один і той самий вчинок може мати різну моральну цінність залежно від його мотиву. Завданням морального виховання в процесі навчання є формування й розвиток гуманістичних мотивів поведінки школярів, які створюють основу гуманних відносин дітей у процесі їх взаємодії.

Результати проведеного нами анкетування й усного опитування вчителів загальноосвітніх шкіл м. Харкова та Харківської області дають підстави вважати, що формуванню мотивів гуманної поведінки та гуманних взаємовідносин у навчально-пізнавальній діяльності не приділяється належної уваги.

Усі вчителі, що брали участь в опитуванні, вважають, що формування гуманних взаємовідносин школярів є одним з основних завдань сучасної школи, бо вони роблять навчальний процес більш відкритим, результативним, дозволяють створити сприятливі умови для проведення уроків. Але не всі використовують для цього навчально-пізнавальну діяльність, перекладаючи функцію формування гуманних взаємовідносин на виховні години, тематичні заходи, суспільну діяльність.

На питання про шляхи формування гуманних взаємовідносин школярів у навчально-пізнавальній діяльності 8,7 % учителів не дали жодної відповіді, 91,3 % – як засіб формування назвали роботу в парах, групах, індивідуальну роботу на уроках; організацію взаємоперевірок і взаємоаналізу, роботу консультантів, обмін думками між учнями, але не могли розкрити технології їх проведення, що дає підстави стверджувати, що самі педагоги недостатньо підготовлені до розв'язання цієї проблеми. Виникає необхідність удосконалення існуючих методів гуманістичного виховання, пошуку нових шляхів формування гуманних взаємовідносин учнів.

Не можна розглядати формування гуманних взаємовідносин школярів ізольовано від формування інших відносин і якостей особистості, вони мають бути у єдності. Водночас у цьому процесі мають застосовуватися спеціальні види роботи, які визначаються специфікою самої навчально-пізнавальної діяльності.

Навчально-пізнавальна діяльність керується вчителем, що дозволяє йому озброювати школярів знаннями про сутність гуманних взаємовідносин; сприяти оволодінню моральними вміннями; стимулювати самовихованню особистості учнів; організувати через зміст навчального матеріалу й шляхом створення взаємодії школярів у навчально-пізнавальній діяльності, що вимагає розуміння сутності гуманних взаємовідносин, виявлення гуманних умінь, вихід знань у діяльність.

Специфічною особливістю навчально-пізнавальної діяльності є й те, що формування мотивації діяльності відбувається опосередковано. Так, наприклад, допомога в навчанні. Її головний мотив – допомогти учню в засвоєнні знань, оволодінні вміннями; прояв гуманних взаємовідносин – результат цієї роботи. Оскільки навчально-пізнавальна діяльність обов'язкова, створюються умови для систематичного, постійного спілкування школярів. При цьому формуються й виявляються гуманні взаємовідносини в усіх формах.

Гуманні або антигуманні відносини знаходять прояв у навчально-пізнавальній діяльності в реакції на зауваження з боку вчителя іншому, реакції на неправильну відповідь товариша, у ставленні до фізичних недоліків, у бажанні відвідувати однокласника під час хвороби, відгукнутися на те, щоб допомогти товаришу, який пропустив багато занять, тощо.

У контексті роботи варто звернути схарактеризувати деякі методи й прийоми формування гуманних взаємовідносин школярів у навчально-пізнавальній діяльності.

М. Алемаскін, Н. Кичатинова, М. Вейт, Л. Соколова вважають, що практичній діяльності має передувати просвітницька робота, яка допомагає створенню особистого досвіду учнів. Вона забезпечує озброєння школярів знаннями. Не можна не погодитися з цим твердженням. Звернемося до результатів анкетування, проведеного нами з учнями підліткового віку шкіл м. Харкова (було опитано 586 учнів). 20,3 % учнів не назвали жодного прояву гуманних відносин, 14,5 % в якості показників цих відносин назвали списування, відвідування днів народження, театрів, 13,2 % єдиним проявом гуманних відносин

назвали допомогу літнім людям, 52 % школярів змогли назвати більше одного прояву (допомога в навчанні, відвідування під час хвороби, почуття відповідальності перед батьками та колективом, свідомо дисципліна, уміння розділяти думку товариша). 46 % учнів, що назвали більше одного з проявів гуманних взаємовідносин, змогли їх розкрити в ході бесіди. Аналіз анкет і результатів бесід дозволяє зробити висновок, що просвітницька робота в школах практично не проводиться, хоча є основою формування гуманних взаємовідносин школярів.

Гуманістична просвіта в умовах навчально-пізнавальної діяльності школярів повинна бути спрямована, на думку К. Гавриловець, на створення таких уявлень: про гуманне ставлення до людей як засобі задоволення потреби в дружбі, товариськості, у самоствердженні особистості в колективі; про гуманне ставлення до інших як умові сходження на вищі рівні власного розвитку; про значення гуманного ставлення одного до іншого для розквіту суспільства [6].

Для реалізації діяльності з формування гуманних взаємовідносин у навчанні необхідно, щоб школярі засвоїли інформацію, що містить переконливі докази того, що гуманність і позитивне ставлення до навчання – два основних критерії значущості для учня. Ця інформація може подаватися в процесі навчання через зміст навчального матеріалу. У розв'язанні цієї проблеми існує два підходи: виділення морального аспекту в змісті матеріалу й на його основі формування уявлень про обов'язок, відповідальність, гуманізм; формування у школярів через зміст навчального матеріалу цілісного підходу до уявлень про соціальну зрілість і моральне обличчя людини, про її світогляд і переконання, сукупність моральних якостей і ціннісних орієнтацій; розвиток умінь визначати головну лінію людини, оцінити ситуацію, обґрунтувати способи її рішення [11, с. 12].

У процесі навчання ця інформація може подаватися через зміст навчального матеріалу. У вирішенні цієї проблеми існує два підходи: виділення морального аспекту в змісті матеріалу й на цій основі формування уявлень про обов'язок, відповідальність, гуманізм; формування у школярів через зміст навчального матеріалу цілісного підходу до уявлення про соціальну зрілість і моральне

обличчя людини, про її світогляд і переконання, сукупність моральних якостей і ціннісних орієнтацій; розвиток умінь визначати головну лінію поведінки людини, оцінити ситуацію, обґрунтувати способи її розв'язання [11, с. 12]. У процесі навчання ця інформація може виходити й від учителя, і з навчального посібника. Велика роль засобів масової інформації, спілкування з друзями. Значне місце серед шляхів озброєння учнів знаннями посідає самовиховання. Необхідно школяреві визначити для себе таку програму самовиховання, яка б підводила до переконання, що про достоїнства людини судять не за епізодичними вчинками, а за повсякденною поведінкою.

Наступний етап – включення школярів у гуманні взаємовідносини, які сприяють формуванню навичок гуманної поведінки, гуманних звичок. Провідна роль при цьому належить організації допомоги в навчанні, яка сприяє формуванню дружніх стосунків між членами колективу, викликає почуття відповідальності. При включенні школярів у гуманні взаємовідносини є необхідним урахування таких факторів, які А. Скіндер називає закономірностями: відповідність об'єкта й суб'єкта внутрішній позиції, рівню розвитку особистості; зміна її внутрішньої позиції відповідно до віку, діяльності, характеру відносин; зв'язок вищих моральних почуттів із почуттями, що не мають безпосередньої моральної спрямованості; нерівномірність і суперечність розвитку особистості [12, с. 15], тобто мають враховуватися вікові особливості й внутрішній світ підлітка, особливості його сприйняття й самосвідомості.

При включенні школярів у гуманні відносини необхідним є такт учителя, організація гуманних відносин з учнями, позитивне ставлення вчителя до предмета, який він викладає.

У психолого-педагогічній літературі доцільним для формування і розвитку гуманних взаємовідносин школярів у ході навчально-пізнавальної діяльності визнане застосування таких прийомів: доручення конкретної справи, надання провідної ролі в нетривалих справах [2, с. 76; 6, с. 37]; створення переживань у зв'язку із самоствердженням в колективі на основі участі в колективних формах діяльності, що дозволяє зробити внесок у життя колективу [6, с. 26]; з'ясування

позитивних і негативних впливів на школяра, розвиток дружніх зв'язків [2, с. 22]; підвищення ролі оцінних дій учнів, ствердження віри в позитивні якості товариша [2, с. 24]; орієнтація на позитивне в людях, що спонукає до прояву кращих сторін своєї особистості [6, с. 30]; організація спеціальних педагогічних ситуацій [1, с. 15]; необхідність надання підтримки пасивним учням, задоволення їх самолюбства [7, с. 36]; правильна організація процесу навчання [10, с. 27].

Наш досвід вивчення анкет, запропонованих вчителям загальноосвітніх шкіл, показує, що ряд цих прийомів можна доповнити й включити до їх числа: організацію творчих груп учнів, найбільш зацікавлених окремими предметами; проведення нестандартних уроків (уроків-диспутів, уроків довіри, уроків-консультацій), самоперевірки; широке використання групової роботи, роботи в парах, проведення змагань; включення школярів у різні форми навчального процесу, що підвищують рівень самооцінки й самоаналізу; довірливі стосунки з учнями, повага їх особистості; розвиток товариської критики.

Прояв гуманізму школярів у навчально-пізнавальній діяльності знаходить вираз у такому.

1. В оволодінні знаннями й в розумінні сутності гуманних взаємовідносин. Моральні знання виступають основою гуманних відносин. Ступінь їх засвоєння залежить від уміння користуватися моральними поняттями при обговоренні різного роду ситуацій, від уміння дати правильне визначення поняттю, від кількості моральних понять, якими оперує школяр.

2. У моральних уміннях, звичках. На основі засвоєння знань і життєвого досвіду, що мають школярі, вони повинні свідомо готуватися до практичної діяльності. У процесі такої підготовки формуються моральні уміння, які виявляються у взаємовідносинах з однолітками й з усіма оточуючими. До моральних умінь школярів можна віднести уважливість, увічливість, доброту. Характеризуються вони гнучкістю, тобто здатністю діяти в різних ситуаціях, стійкістю, міцністю.

3. У прояві знань і вмінь у поведінці, вчинках. Оволодіння моральними знаннями й уміннями є базисом гуманної поведінки. Формування навичок

гуманних учинків тримається на міцних гуманістичних позиціях, що виявляється в правильному виборі лінії поведінки в конфліктних ситуаціях, у здатності приймати морально правильне рішення, у прагненні до самовиховання. У ході навчально-пізнавальної діяльності моральні знання й уміння реалізуються в допомозі в навчанні, у турботі про товаришів, у співчутті їм.

4. У самооцінці вчинків. Порівнюючи себе з іншими, школяр поступово приходить до здатності правильно розуміти й оцінювати свої моральні якості, відношення до людей і до самого себе. Самооцінка вчинків є показником наявності моральних знань, навичок і умінь.

Необхідно визначити умови успішності формування гуманних взаємовідносин школярів у процесі їх навчально-пізнавальної діяльності.

К. Моніч, О. Линчук, Т. Коннікова як основні умови виділяють атмосферу колективного життя, спільність прагнень до суспільно значущих цілей діяльності, участь колективу у формуванні особистості. Великого значення має участь у колективних формах діяльності, взаємовідносини учнів з членами колективу. Виробляється суспільна думка, реалізується й закріплюється положення особистості у колективі. Тому необхідним є чергування різних форм навчальної діяльності учнів, введення в хід уроків ігрових моментів, які створюють позитивні переживання.

Ще одна умова ефективності формування гуманних взаємовідносин – правильна організація спілкування школярів [10]. Спілкування виконує функції координації цілей і дій, узгодження етичних рішень, гуманістичної солідарності. У спілкуванні формується співпереживання, усвідомлення своєї поведінки та поведінки товаришів, досягається взаєморозуміння, відбувається взаємне навіювання й зараження моральними ідеалами. Можливість ділового спілкування школярі отримують у процесі групової роботи на уроках. У процесі спілкування між учнями складаються відносини взаємної допомоги, співробітництва, які ведуть до оволодіння способами колективного здобуття знань, умінь колективно працювати, народжують дружні, турботливі відносини.

Необхідним є управління процесом спілкування з боку вчителя. Він має проводити систематичне спостереження за внутріколективними відносинами, вивчати їх, забезпечувати престижною позицією школярів, у яких потреба в самоповазі в колективі не задоволена.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виділення специфічних особливостей навчально-пізнавальної діяльності (управління діяльністю школярів учителем, систематичність, опосередкованість формування мотивації діяльності) дозволило зробити висновок, що гуманізм школярів у цьому вигляді діяльності знаходить вираження в оволодінні знаннями й розумінні сутності гуманних взаємовідносин, у моральних уміннях і звичках, у прояві знань і вмінь у поведінці, у самооцінці вчинків.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у виділенні та характеристиці організаційних форм навчання та способів організації діяльності учнів на уроках, які сприяють розвитку їх гуманних взаємовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов В. Г. Воспитание педагогически запущенных подростков / В. Г. Баженов. – К. : Рад. школа, 1986. – 130 с.
2. Богданова О. С. О нравственном воспитании подростков / О. С. Богданова, Л. И. Катаева, А. И. Шемшурина. – М. : Просвещение, 1979. – 111 с.
3. Вейт М. А. Воспитание школьников в духе гуманистической морали / М. А. Вейт, Л. П. Соколова. – Ярославль : ЯГПИ, 1987. – 78 с.
4. Гавриловець К. В. Воспитание человечности : кн. для учителя / К. В. Гавриловець. – Мн. : Нар. асвета, 1985. – 183 с.
5. Зюбин Л. М. Учебно-воспитательная работа с трудными учащимися : метод. пособ. / Л. М. Зюбин. – М. : Высшая шк., 1982. – 191 с.
6. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников / А. В. Мудрик. – М. : Педагогика, 1984. – 112 с.
7. Нравственное формирование личности школьника : Сб. науч. тр. / Под ред. И. Л. Климович. – Л., 1980. – 155 с.

8. Скиндер А. В. Воспитание гуманных отношений в коллективе подростков : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / А. В. Скиндер. – Л., 1971. – 16 с.